

Yayın Kritiği:

Tarih Nasıl Yapılır?

François Cadiou, Clarisse Coulomb, Anne Lemonde ve Yves Santamaria, İletişim Yayınları, İstanbul 2013

Mustafa ALİCAN*

Koşulların tikelliği, örnek durumların tekerrürü ve genel olarak insan kavramının ele avuca gelmezliği ile tanımlanan bir dünyaya 18. yüzyılla birlikte gelen “ilerlemeci” kopuştan önce tarihten bahsetmek mümkün değildir.

Reinhart Koselleck

Tarihin mahiyeti ile ilgili kadim sorudan (*Tarih nedir?*) sonra tarihçilik mesleğinin (*tarih yazımı*) en temel meselesi, aynı kelimelerin kullanımı ile elde edilen başka bir sorudur: Nedir tarih? Biraz da şerh edilerek sorulursa; bizatihi tarih değil de, tarih olmakla vasıflanan şey nedir? “*Tarih Yüzyılı*” da denilen 19. Yüzyıl’dan itibaren kuramsal tarih düşüncesi (*tarih felsefesi*) tarafından üretilen hacimli külliyatın salt kendisine cevap bulma etkinliği olarak görülebileceği bu temel soru bir başka sorunun kapısını aralar: Tarihin konusu nedir? Tarih hangi meselelerle ilgilenmelidir? Bir tarihi olan ya da olabilecek şeyler nelerdir?

Tarihin entelektüel anlamda neye karşılık geldiği ile ilgili bu sorunun genel kabul gören yanıtı, tarihin, zamansal ve mekânsal zemini dolayısıyla tarihsel bir varlık

* Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Tarih Bölümü, E-posta: alicanmustafa@gmail.com

olan “insanın tarihi” olduğu yönündedir. *Bu görüşe göre*, “insanî” olan şeylerin tarihleri mevcut ya da mümkün iken, “insanî olmayan” (tarihsel olarak nitelendirilen olgusallığın olmazsa olmaz özelliklerine sahip olmayan) şeylerin tarihsel anlamda bir kıymetleri bulunmaz. Bu bakımdan “insanî” olarak tavsif edileni aynı zamanda “tarihsel” olarak nitelendirmek ve bu şekilde anmak da mümkündür. Dolayısıyla denilmesinde bir sakınca yoktur ki; hayvanların, nesnelere ya da sâir şeylerin en azından “kendinde” bir tarihleri yoktur. İnsan ile ilişkilendikleri sürece ve onun iradesi dolayımında tarihsel bir değer kazanır, ele alınmaya değer şeyler olurlar. Özetle, irade sahibi tarihsel bir varlık olarak insan, kendi kültürel etkinlikleri ile aynı zamanda tarihin konusunu da yaratmış olur. Fakat, temel anlamda bir soru sorma etkinliği olan felsefenin projeksiyonu, tarih ile insan arasında kurulan bu ilişkinin ardından yeni bir soru çıkarır önümüze: Gelineen noktada tarihin kendisine nasıl bir değer biçilecektir? Bizatihi tarih de tarihin konusu mudur?

Tarih olarak tarih

Tarihin bizatihi kendisinin tarihin konusu olup olmadığı yönünde bir soru, daha önce vurgu yaptığımız “kadim soru”ya verilen cevap ile yakından ilgilidir. Buna göre, tarih, eğer tarihsel bir varlık olarak “insanın tarihi” olarak tanımlanarak insanın özne olduğu bir inşa faaliyeti olarak kurulursa, bir başka söylemeyle, “tarih, eğer insanın yaptığı bir şey” olarak anlaşılırsa, o zaman tarihin kendisi de bir tarih konusu olarak temayüz eder. İnsanın tarihi olarak tarih, tarihin konusu olmaya uygun görülür. Dolayısıyla tarihin kendisi insanîleşir böylece, tarihselleşir. Burada da aynı kural geçerlidir: insan ile ilgili olduğu sürece, herşey gibi tarih de tarihin konusudur. Öte yandan, meselenin içerisinden bu bakış açısını (insanî / tarihsel tarih) kullanarak çıkabilmek de kolay değildir. Çünkü belirsizlik burada da yakamızı bırakmaz: insanî ya da tarihsel olarak nitelendirilmesi mümkün olan şey nedir?

Tarihsel bir özne olarak insanın bilincinin bir ürünü olarak ve iradî bir yönelim sonucunda varlığa gelen ve kültürel nitelikler içeren “şeyler”i “insanî” şeklinde tanımlamakta bir sakınca yoktur. Fakat bunların tamamı “tarihsel” olarak vasıflanabilir mi? Soruyu başka bir biçimde soralım: insanî olan herşey tarihsel midir? İnsanî ile tarihsel arasında nasıl bir bağ vardır? Aralarında mutlak bir tekâbüliyet olduğu iddia edilebilir mi? İnsanî (kültürel) ile tarihsel birbirlerine bakarak kendi özdeşliklerini yansıtan aynalar mıdır? İnsanda tarihsel olmayan (zamansal ve mekânsal olarak

nitelendirilemeyecek) bir taraf olduğu, daha da önemlisi “tarihsel”in öznenin bakış açısı ile üretilebileceği ve de üretildiği kanaatini taşımakta olan biri olarak, açıkçası bu soruya olumlu bir cevap verilir verilemeyeceği konusunda benim kuşkularım var. İnsanî olan tarihsel olmaya da bilir pekâlâ... Ya da tam tersi... Örneğin rüyayı, tutkuyu, intikam arzusunu, inancın yöneldiği “şey”i, hatıraları ya da bilinçdışını (ya da bu biçimde nitelendirilebilecek olan karanlık dürtü kaynağını), kuşkusuz *kavramsal* düzeyde ve *kendilikleri* bağlamında öyle bir çırpıda tarihsel olarak nitelendirebileceğimizden emin değilim. Belirli bir tarihselliğin içerisine yerleştirilmesi mümkün olan hayvanları, taşları, uyurgezeleri ve delileri insanî olarak tavsif etmekten de...

“İnsanî olan” şeklinde tanımlamış olduğumuz tarihi tarihin konusu kılmak için “insanî ve tarihsel” mütekâbiliyetinin iş yapmayacağını bu şekilde tespit ettikten sonra, tarih ile alakalı kuramsal düşüncenin pek de revaçta olmadığı ülkemiz entelijansiyası arasında “İlerleme” isimli kitabı ile biraz da olsa bilinen Reinhart Koselleck’in (2007) yazımızın başında referansta bulunduğumuz cümlesinden hareketle, ilerleme fikri¹ tarafından derlenen bir anlam çerçevesini kullanmadan ve “geçmiş” dediğimiz şeyi tarihselleştirmeden tarihsel üzerinde söz söyleyemeyeceğimizi saptayalım.

Antik dönemde kendisi ile ilgili bilginin tarih yazımı etkinliği ile elde edilebildiği bir zaman kesiti olarak görülen ve şimdi ya da gelecek ile doğrudan ve dolaysız bir bağlantısının var olduğu düşünülmeyen (dolayısıyla sahip olduğu mutlaklık ile tarihin bir tür sürekli tekrar olduğu anlayışını meydana getiren) geçmiş, özelde Yahudilik genelde ise semavî dinlerin müdahalesi ile şimdi ve gelecek ile devamlılık ilişkisi içerisinde olan bir zaman anlayışı ile yeniden inşa edilmişti. Bu yeni anlayışa göre, Tanrı tarafından yaratılmış olan zaman mutlak değildi. Başlangıcı ve sonu vardı. Antik çağların çok tanrılı dinleri ya da Hinduizm ve Budizm gibi sâir büyük dinlerde mevcut olmayan bu *mutlak olmayan zaman*, geçmişin tarihselleştirilmesini sağlayan ve sonraki dönemlerde kuramsal tarih düşüncesi tarafından “tarihsel zaman” şeklinde nitelendirilecek olan zaman idi. Zaman algısının geçirdiği bu evrim ile şimdi ve gelecek arasında bağlantı kuruluyor, geçmişte ve şimdi yaptıklarının sorumlusu olarak insan, geleceğe (Kıyamet günü) yönelik tarihsel bir bakış açısı geliştiriyordu (Doğan, 2010).

¹ İlerleme fikrinin tarihsel kökenleri ve gelişimi ile ilgili olarak bkz. Rossi (2002).

Yaratılış'tan Kıyamet'e kadar uzanan bu eskatolojik ve çizgisel zaman anlayışının tarihe sağladığı en önemli katkı, ilerleme fikrini bir katalizör olarak tarihe dâhil etmesiydi. Bu yeni fikir ile birlikte geçmiş, şimdi ve gelecek arasında bir köprü kuruluyor, daha önce birbirinden bağımsız oldukları düşünülen bu zaman kesitleri birbirlerini “yapan” şeyler olarak yeni bir forma bürünüyorlardı. Bu da zamanın, dolayısıyla da zamanın zemini olarak mekânın tarihselleşmesi, *tarihsel zaman* kesitinin içerisine yerleştirilmesi anlamına geliyordu. Bunun anlamı ise son tahlilde şuydu: Bir şeyin tarihe konu olabilmesi ya da bir tarihe sahip olması, o şeyin tarihsel olmasından geçiyordu. Yukarıda nazara verdiğimiz insanîlik olgusu ile birlikte düşündüğümüzde bu yargının bizi taşıyacağı yer açıktır: Bir şeyin tarihin konusu olabilmesi için hem insanî hem de tarihsel olması gerekir. Yalnızca insanî ya da yalnızca tarihsel olması onu tarihin konusu yapmaya yetmez.

Tarihin konusu olabilecek bir şey için hem insanî hem de tarihsel olmak gibi iki temel önşart ortaya koyduktan sonra, “tarihsellerin bütününden meydana gelen bütüncül bir tarihsel” olduğunun altını çizmek koşuluyla, bizatihi tarihin kendisinin de tarihin konusu olabileceğini söyleyebiliriz. Fakat tarihin kendisini “geçmiş” diye tanımladığımız muayyen bir yerde “blok bir olgu olarak” bulup temin edemeyeceğimiz, bir başka ifadeyle tarihsel olanı “metinsel” (anıtsal, simgesel) olanda temessül etmiş bir biçimde bulabileceğimiz için, “tarihin tarihi” olarak gördüğümüz şeyin de aslında bir *tarih yazımı tarihi* olduğunu hatırdan çıkarmamak gerekir. Tarihin tarihini yapmak, tarih yazımının tarihini yapmak demektir. Son tahlilde tarihin nasıl yapılabileceği, yapıldığı ve yapılması gerektiği ile ilgili soruşturmadır bu, tarihin ne'ymden üretildiğine dönük bir araştırmadır.

“Tarih nasıl yapılır?”

Bu ana kadar kuramsal çerçevesini çizme gayreti içerisinde bulunduğumuz “tarihin tarihi”ni, inşa etmeye çalıştığımız teorik bağlama (tarihin tarihselliği) yakın bir zemin üzerinden ele alan çok yazarlı bir kitap yayınlandı geçtiğimiz günlerde: *Tarih Nasıl Yapılır?* İlk bölümünün başlığı “Tarihin Tarihi” olan ve “*tarihin evrensel olmadığı*” mottosu üzerine kurulan söz konusu kitap, bir anlamda “Fransızcılık” olarak nitelendirilebilecek bir bakış açısını yansıtıyor olsa da, denilebilir ki, ulusaldan evrensele uzanan bir tarih perspektifinin yollarını döşeme çabasını sergiliyor. Fransız okullarında çalışan ve ülkelerinde yapmış oldukları saha çalışmalarını veri olarak

pratikten kurama giden bir düşünme hattını takip eden yazarlar, örneklerini kendi “tarihsel” varlıklarının nefeslendiği *tarihsel mekândan* (Fransa) hareketle kurarak, bir başka açıdan tarihin evrenselliğine düşmüş oldukları şerhin de gereğini yerine getiriyorlar. Bu bakımdan, kitabın her yerinde yer alan Fransızlığı (*Tarih Nasıl Yapılır* adeta bir Fransa / Fransız tarihi gibi kaleme alınmıştır) çalışmanın yapısal unsurlarından biri olarak değerlendirmek ve insanî (Fransızlara özgü) olanın tarihselleştirilmesi (Aydınlanma sonrası Fransa’sına münhasır kılınması) olarak görmek gerekir.

“*Antikite: Grekoromen tarih yazımı,*” “*Ortaçağ tarihinin tarihi,*” “*Modern dönem boyunca tarih yazımı: Sanat mı yoksa bilim mi, kelimeler mi yoksa kaynak mı?*,” “*Çağdaş tarih: Kurumsallaşma çağı,*” ve “*Çağdaş tarih: Krizler çağı*” başlıklı altbölümlerden oluşan “Tarihin Tarihi,” “*Müfredatlar,*” “*Değerler ve Hukuk,*” “*Din olgusu,*” “*Tarih ve hatırat*” ile “*Savaş ve jeopolitik*” isimli kısımlardan meydana gelen “Tarihin Talepleri,” “*Kaynaklar,*” “*Tarih ve imajlar,*” “*Tarih, zaman ve anlatı,*” “*Tarihçilerin çalışma sahaları*” ve “*Biyografiler*” başlıklı kısımlardan teşekkül eden “Tarihçilik Mesleği” ve son olarak “*Kültür mirasları,*” “*Ulus,*” “*Biz ve ötekiler,*” “*Kadınların tarihi, cinsiyetlerin tarihi*” ve “*Avrupa*” başlıklı kısımların teşkil ettiği “Düzeyler ve Bakış Açıları” başlıklı dört ana bölümden meydana gelen kitap, tam anlamıyla bir “tarihin Fransa’daki tarihi” olma özelliklerini taşıyor. Bununla birlikte, eserin teorik altyapısının bütünüyle Fransa merkezli olup diğer tarih kavrayışlarını her yönüyle dışarıda bırakan bir alımlamaya sahip olmadığına, aksine antikten moderne uzanan uzun dönemde geliştirilen tarih yaklaşımlarını da kendisine eklediğinin altını çizmemiz gerekir.

Zikretmiş olduğumuz konu başlıklarından da açık bir biçimde görüleceği üzere, kitap, antik dönemlerden modern zamanlara kadar yaydığı geniş bir projeksiyon üzerinden hareket ederek, “bizatihî tarihin mahiyeti” meselesini tartışarak başlıyor. “Zamanı ebedî bir döngü” (s. 13) olarak anlayan tarihsiz toplumlardan başlayarak modern dönemin kafası karışık insanına kazar uzanan süreç içerisinde tarihin nasıl bir evrim geçirdiğini, tarih anlayışlarının nasıl bir farklılaşma yaşadıklarını ve “zaman” denilen kendinde sürecin nasıl da birdenbire “tarihsel zaman”a dönüştüğünü “kronolojik” bir dizge üzerinden okuyan *Tarih Nasıl Yapılır*’ın en önemli özelliği, insanî olan ile tarihsel arasındaki koşutluğun tek tek tarihsellikler üzerinden okunması olarak saptanabilir.

Tarihi oldukça kapsamlı bir bağlam üzerinden okumaya yönelik bir girişim olan *Tarih Nasıl Yapılır*, yazımızın epigraf kısmında atıfta bulunduğumuz Koselleck'in "ilerlemeci kopuş" şeklindeki tespitini temel hareket noktası olarak alıyor. Bu durumun doğal bir sonucu olarak, 18. yüzyıldan sonra "varlığa gelen" bir tarihin öyküsünü irdeliyor. Postmodern epistemolojik kavrayışın yapısökümcü manivelasını andıran bir çözümlenme yönteminin kullanıldığı kitapta, hem (insan bilincinin entelektüel pratiğine yaslanan) insanî hem de (zamansal ve mekânsal olmaları bakımından) tarihsel olgular olarak tarihin inşasında kullanılan aygıtlar (örneğin tarihin nasıl yapılması ya da yazılması ile ilgili tarih yazımı merkezli tartışma ve öneriler, gelişen ve değişen süreç içerisinde farklı biçimler alan ve sık sık zemin değiştiren tarih anlayışları, siyasal ya da dinsel amaçlı tarihçiliğin metodolojik kavrayışları ya da örneğin *Annales* ekolü gibi değişik tarih paradigmaları), tarih yazım sürecinde dikkate alınan ve hem bu süreci hem de süreç sonunda ortaya çıkan ürünü etkileyen ve pek çok durumda belirleyen pratikler (örneğin sosyal, siyasal ve dinsel mensubiyetler ve bunlardan türeyen millî, dinî, ahlakî ya da vicdanî kaygılar), bir tarih inşası olarak tarihçilik mesleğinin icrası esnasında belirleyici olan metodolojik uygulamalar (örneğin kaynakların kritiği ve okumaları, zaman ve mekân kavrayışları, okuma ve aktarma pratiklerinde benimsenen farklı tutumlar ve yabancı bilimler tabir edilen tarih-dışı bilimsel disiplinlerin tarihçinin bakışına dâhil edilmesi) ve tarihçi tarafından icra edilen işin inhisar ettiği (örneğin sosyal, siyasal ve askeri tarih) ve dışarıda bıraktığı (örneğin kadınların, eşcinsellerin, kölelerin, siyahların; özetle ötekilerin tarihi) alanlar gibi tarih ya da tarih yazımı pratiklerinin her aşamasında görünür olan epistemolojik ya da metodolojik yönelimler üzerinde derinlemesine bir tarihsel analiz mantığı kullanılarak güçlü bir sorgulama yapılıyor.

François Cadiou, Clarisse Coulomb, Anne Lemonde ve Yves Santamaria isimli dört Fransız tarihçi tarafından kaleme alınan ve "*Tarih evrensel değildir*" (s. 13) cümlesi ile başlayan kitabın "Giriş" kısmında, çalışmanın, "*yazarların Fransız sisteminin her düzeyinde kendi disiplinlerinde çalışarak kazandıkları profesyonel deneyimlerin ürünü*" (s. 16) olduğu not edilmiş. Kitabın hemen başında rastladığımız bu notlar, yazarlar tarafından meseleye "Fransa merkezli" yaklaşmanın bir açıklaması ve söz konusu yaklaşımın meşruiyet zeminini üretme çabası gibi görünse de, bu

durumun temel anlamda (zamansal ve mekânsal bir tasarım olarak) tarihselin kavranması ile ilgili olduğunu bir kez daha belirtmek gerekir.²

Bir tarihsel olarak tarihin sonu?

Temel anlamda tarihin mahiyeti, sınırları, yazım ve yapım biçimleri ile tarihçinin icra ettiği etkinlik olarak tarih yazımı üzerine paradigmatik bir perspektif (kitabın arka kapak yazısında yazdığı şekliyle söylersek, “disiplinin güncel bir sentezi”) sunan *Tarih Nasıl Yapılır*, ilerleme fikrini temel alarak tarihe bir başlangıç, tabir yerindeyse eskatolojik bir başlama noktası tayin etse de, “net olarak tanımladığı” bir son önermiyor. Tarih yazımı etkinliğinin “kadın tarihi” ve buna benzer sâir *ihmal edilen alanlarda* yaşanan derinleşme ile devam edeceği hususunda zaman zaman belirli sınırlar dâhilinde genel öngörülerde bulunuyor elbette, fakat doğruluk ihtimali ne kadar yüksek olursa olsun, bu öngörüler, görüleceği üzere ilerlemenin mantığına, onu mutlaklaştırma mantığına dayalı ve son tahlilde teori düzeyinde kuşkuyla bakılması gereken öngörülerdir.

Bir tarihsel olarak tarihin geleceği ile ilgili olarak kitapta yapılan öngörülere teorik düzeyde kuşkuyla bakılması gerektiğine dâir yaklaşımımız, yazarların ortaya koyduğu ve bizim de yukarıda kuramsal çerçevesini verdiğimiz “tarihsel”in mantığına dayalıdır. Şöyle ki; “ilerlemeci kopuş” ile birlikte gerçekleşen zamanın tarihselleşmesi, “şeylere” bir başlangıç öngördüğü kadar bir son da öngörmektedir. Eskatolojik kavrayışın özü budur. Fakat kitabın kısa sonuç bölümünde, dillendirmiş olduğumuz hususa yönelik çekingen göndermeler olmakla, hatta “*Yarın tarih nasıl yapılacaktır? (...) Tarihin hayatımızda bir yeri olacak mı?*” (s. 422) gibi beklenti doğuran sorular sorulmakla birlikte, “*eğer var olduysa, tarihçinin fildişi kulesinin artık tarümar olduğu*”na (s. 423) işaret etmekle yetiniliyor. Bununla birlikte, “bir tarihsel olarak tarihçi”nin toplumsal konumunda bir tür sarsılma olduğunu ima eden ve onun için belirsiz bir gelecek öngören bu yargı, yüzlerce sayfa açılanan “bir tarihsel olarak tarih”in eskatolojik kaderi hakkında bize bir şey söylememektedir. Bu ise bizi maalesef en başa geri götürür:

Nedir tarih?

² *Tarih Nasıl Yapılır?* ile ilgili ve genel anlamıyla “nispeten önemsiz” olsa da son tahlilde olumsuz bir özellik, metin içerisinde, burada listeleme zahmetine katlanmanın son derece yorucu olacağı miktarda yazım hatasını barındırmasıdır.

Kaynakça

- Cadiou, F., Coulomb, C., Lemonde, A., & Santamaria, Y. (2013). Tarih nasıl yapılır?
D. Erkasap (Çev.), İstanbul: İletişim.
- Koselleck, R. (2007). İlerleme. M. Özdemir (Çev.), Ankara:Dost Kitabevi.
- Özlem, D. (2010). Tarih felsefesi. İstanbul: Notos Kitap.
- Rossi, P. (2002). Gemi batıyor, seyreden yok, ilerleme fikri. D. Kundakçı (Çev.),
Ankara: Dost Kitabevi.